

3. *Verspreiding van de kartuizerorde in de Nederlanden*

Alvorens een overzicht te geven van de verspreiding van de kartuizerorde in de Nederlanden is het gewenst de aandacht te vestigen op de wijze waarop zo'n stichting doorgaans tot stand kwam. Meestal is het zo dat een edele of

rijke burger een plaats schonk waop de nieuwe stichting kon gebeuren. Waarom deed hij zo iets? De kartuizerorde had in de 14de eeuw reeds de faam de strengste kloosterorde te zijn. Vele heren vroegen dan ook aan deze orde monniken te zenden om een nieuw klooster te beginnen, want deze heren wilden „beroepsbidders” hebben om voor hen, hun voor- en nazaten te bidden. Ze hadden vaak ook wel het een en ander uit te boeten en daarom deden ze die schenkingen. Ze moesten ervoor zorgen dat er een goed terrein ter beschikking van de nieuwe communiteit werd gesteld, maar ook dat er voldoende middelen aanwezig waren om het bestaan van de in het leven geroepen kartuis te verzekeren. Dus werd er vaak verder beroep gedaan op andere weldoeners om te voorzien in de levensnoodzakelijkheden van het nieuwe klooster. Als de beslissing tot stichten gevallen was, zocht de edelman of rijke burger een kartuis die bereid was monniken af te staan. De prior van dit aangezochte klooster vroeg dan de toestemming van het generaal kapittel, die de stichting toeliet als aan alle voorwaarden was voldaan. Uit verschillende kloosters kwamen de eerste monniken, de *initiatores*, om te starten.

Valenciennes en Sint-Omaars, twee steden uit Frans-Vlaanderen, hadden een kartuis resp. in 1288 en 1298 opgericht. Van daaruit kwamen de monniken de eerste stichtingen in de Zuidelijke Nederlanden tot stand brengen. Eigenlijk behoorden in die tijd deze steden tot het Vlaamse grondgebied. In chronologische orde volgt hierna in het kort de stichtingsgeschiedenis van de 22 kartuizerkloosters, die ooit in de Lage Landen werden opgericht¹.

*
* * *

¹ Over de kartuizerkloosters in de Nederlanden raadplege men: J. DE GRAUWE, *De kartuizers in België*, Spiegel Historiaal, 8, 1973, p. 16-23; *Kartuizen in de Nederlanden (1314-1796)*. Klein monasticon en literatuuroverzicht van de geschiedenis der Zuid- en Noord-nederlandse kartuizen ... o.l.v. A. GRUIJS, De kartuizers en hun Delftse klooster. Een bundel studiën, verschenen ter gelegenheid van het achtste lustrum van het Genootschap Delfia Batavorum, (Delft, 1975), p. 157-244; A. GRUIJS, *Cartusiana. Un instrument heuristique*, II. Maisons, Paris, 1977 (+ *Supplément*, 1978), *passim* (Bibliographies, Colloques, Travaux préparatoires [de l']Institut de Recherche et d'Histoire des Textes); F. HENDRICKX, *Die Kartäuserautoren und -bibliotheken nach dem Register des Rooklosters bei Brüssel*, Cistercienser-Chronik, 87, 1980 (= *Geschichte und Kultur der Kartäuser*. Tagung am 21. und 22. Oktober 1979 in Köln), p. 6-10; J. DE GRAUWE, *Les relations entre la province teutonique et les autres provinces, exemple des relations en général dans l'ordre cartusien*, Die Kartäuser in Oesterreich [Tweede internationaal congres over de Kartuizergeschiedenis en -spiritualiteit, Aggsbach, 11-14 september 1980], III, Salzburg, 1981, p. 88-95 (Analecta Cartusiana, 83); H. M. BLÜM, *Lexikale Uebersicht (b) über die Kartausen im niederrheinischen (niederländischen und belgischen) Raum*, Die Kartäuser. Der Orden der schweigenden Mönche, herausgegeben von M. ZADNIKAR in Verbindung mit A. WIENAND, Köln, (1983), p. 335-344; C. DE BACKER, *Fondation et développement des chartreuses entre Rhin et Meuse jusqu'en 1500. Un aperçu*

HERNE. Bij Edingen werd het klooster *Onze-Lieve-Vrouwekapel* opgericht in 1314. De heer van Edingen, Walter II, kwam in 1307 overeen met de abt van Sint-Aubertus te Kamerijk, om een klooster te stichten op de plaats van een sedert 1148 bestaande bedevaartskapel. Twee jaar later overleed Walter en in zijn testament schonk hij 100 pond voor de reeds begonnen bouw van het nieuwe convent, en nog eens 100 pond voor de toekomstige bewoners ervan. Op dat ogenblik was er echter nog niet bepaald welke monniken zouden worden aangesproken. Het waren de executeurs van het testament van Walter, die beslisten de kartuizers te vragen. De toekomstige prior, Robert, vroeg de toestemming aan de bisschop van Kamerijk zich in deze nieuwbouw te mogen vestigen. Dit werd toegestaan. Geraard van Zottegem, ook één der executeurs-testamentair, schonk vele goederen en renten voor dit nieuwe kartuizerklooster. De eerste monniken kwamen uit Valenciennes, Noyon en Sint-Omaars naar Herne en het klooster kon in 1314 definitief van start gaan, dank zij vele schenkingen van weldoeners die toelieten het grondbezit sterk uit te breiden. We citeren de Brusselse bankiersfamilie Thonis en de ouders van de toekomstige prior, Petrus Naeghel, afkomstig uit Aalst².

SINT-KRUIS. De kartuis *Genadedal* werd te Sint-Kruis bij Brugge in 1318 gesticht. De datum is bekend, maar de namen van de stichters kennen we slechts zeer gedeeltelijk. Jan van Maldegem, profes van Sint-Omaars, werd in dat jaar aangesteld als prior van de nieuwe kartuis. De stichters waren edelen en magistraten, waarvan slechts één naam wordt vermeld, nl. Jan van Koekelare. Deze stamde uit een oud adellijk geslacht en was als clericus

heuristique, Spiritualität heute und gestern. Internationaler Kongress (Lilienfeld) vom 4. bis 7. August 1982, IV, Salzburg, 1984, p. 5-16 (Analecta Cartusiana, 35). Recente studies over een kartuis, die in voornoemde werken niet zijn vermeld, worden bij elk klooster afzonderlijk opgegeven. — Het bestaan van kartuizen op het eiland Cadzand en te Workum (Friesland) schijnt een misverstand te zijn. Volgens C. LE COUTEULX, *Annales Ordinis Cartusienis ab anno 1084 ad annum 1429*, V, Monstrolii, 1889, p. 479-480, zou de kartuis van Cadzand in 1385 door de Engelsen zijn verwoest; nergens is er echter sprake van een kartuizerklooster op dit eiland; wel zou koning Eduard III van Engeland de gedachte hebben gekoesterd daar een convent op te richten in 1346, maar het is nooit verder gekomen dan deze intentieverklaring (cfr. *Kartuizen in de Nederlanden (1314-1796)*. Klein monasticon o.l.v. A. GRUIJS, p. 240 (notitie van H.[J.J.] S[choltens]. M.P. VAN BUYTENEN, *Kloosters onder Workum*, De Vrije Fries, 36, 1941, p. 131-148 meent uit een testament van 1520 te moeten besluiten dat er te Workum met de vestiging van een kartuizerklooster was begonnen; overigens is er van een mogelijke stichting te Workum niets bekend.

² *De kartuizers te Herne (1314-1783)*. Bijdragen en catalogus uitgegeven ter gelegenheid van de tentoonstelling ter herdenking van de 200ste verjaardag van de afschaffing van het kartuizerklooster te Herne (Gemeentehuis Herne, 21 mei-5 juni 1983) Herne 1983; A. TIMPERMAN, *De Hernse kartuis ... een somber verhaal*, Brabant, 1983, nr. 2, p. 2-9; J. VAN ONGEVAL, *De kartuis van Herne*, Antwerpen, 1983 (Vlaamse Toeristische Bibliotheek, 293).

verbonden aan de Onze-Lieve-Vrouweparochie te Brugge. Het milieu, waaruit de andere stichters afkomstig waren, is bijna zeker hetzelfde als dat van de stichters van Herne: verwanten en edelen uit de kring van de graaf van Vlaanderen, Robrecht van Bethune. De eerste monniken kwamen uit Valenciennes en Sint-Omaars. Eind 1318 togen ze naar Brugge om de nieuwe stichting te realiseren. Ze sloten onmiddellijk overeenkomsten af om het klooster juridisch veilig te stellen, o.m. met het kapittel van Sint-Donaas en met de bisschop van Doornik. Vlug kreeg de nieuwe kartuis hulp van vele weldoeners en kon zij terstond nieuwe leden aanwerven, zodat ze, goed voorzien van goederen en behoorlijk bevolkt, een mooie toekomst mocht tegemoet zien³.

'T KIEL (nadien LIER). Op 't Kiel bij Antwerpen werd in 1324 de kartuis van *Sint-Catharina-op-de-berg-Sinaï* opgericht. Meerdere personen kan men als stichters aanwijzen: op de eerste plaats vernoemen we Steven Wilmaers, kapelaan van de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal, die zijn goederen te Mortsel en Edegem aan de eerste monniken schonk. Schepen Arnold van Hovorst sr. schonk het jonge convent jaarlijks een klein kapitaal. De eerste prior was Jan van Boechout, die procurator was geweest te Herne. Met hem kwamen religieuzen uit Valenciennes en Brugge en vermoedelijk ook uit Herne. Vlak bij het nieuwe klooster lag een kapel toegewijd aan de H. Catharina. Deze kapel was het eerste oratorium van de kartuizers. Aanvankelijk waren er weinig weldoeners, maar omstreeks 1332 schonk Dankart de Molener belangrijke giften. Hendrik Hellewaghen, een Duitse koopman, betaalde in 1333 de bouw van de kerk, kapittel, keuken en gastenkwartier. Vanaf dat ogenblik startte de kartuis definitief. Onder invloed van de welbekende godsdiensttwisten in de 16de-eeuwse Nederlanden, die onveiligheid met zich meebrachten, vestigden de Kielse kartuizers zich in 1543 te Lier.

ZELEM. In 1328 werden ongeveer terzelfder tijd drie kartuizen gesticht: Zelem, Sint-Martens-Bos en Gent. Van het eerstgenoemde klooster waren

³ J. DE GRAUWE, *Chartreuse du Val-de-Grâce à Bruges*, Monasticon Belge, III. Province de Flandre Occidentale, 4, Liège, 1978, p. 1191-1230; J.-P. ESTHER, J. DE GRAUWE en V. DESMET, *Het kartuizerklooster binnen Brugge. Verleden en toekomst*, Brugge, (1980); C. DE BACKER, *Les associations de prières entre la chartreuse du Val-de-Grâce de Bruges et les provinces du Rhin, de Saxe, d'Allemagne inférieure et supérieure (17e-18e siècles)*, Die Kartäuser in Oesterreich, III, p. 70-74; J.-P. ESTHER, *18e eeuw's zilver in het Brugse kartuizerklooster*, Biekorf, 81, 1981, p. 279-281; ID., *Leveringen van de tinnegieter François D'Hollander aan de Brugse kartuizers*, l.c., p. 377-379; ID., *Uurwerken in het Brugse kartuizerklooster*, l.c., p. 173-174; J. DE GRAUWE, *Genadendal*, Dictionnaire d'histoire et d'archéologie ecclésiastiques, fasc. 115-116, 1983, kol. 349-351; J.-P. ESTHER en J. DE GRAUWE, *Het kartuizerklooster Genadendal in Brugge*, Spiegel Historiae, 19, 1984, p. 294-300.

de eigenlijke stichters Gerard, heer van Diest, en zijn echtgenote Johanna van Vlaanderen en heer Jan van Raetshoven. Dezen schonken gronden op de *Sint-Jansberg* en geld. De eerste prior was Jan van Meldert, die hoogstwaarschijnlijk prior van Herne en later van Kiel was geweest. Hij recruteerde de eerste monniken uit Herne en Brugge. Met de parochiegeestelijkheid van Zelem werd in 1329 een overeenkomst getroffen, die door de bisschop van Luik werd bekrachtigd. De uitbreiding van de kloostergoederen verliep aanvankelijk niet volgens de gestelde verwachtingen, maar in het laatste kwart van de 14de eeuw ging alles weer vlot, o.m. door toedoen van de weldoeners Eustachius vanden Boogaerde en keizer Karel IV, die de kartuis van belastingen vrijstelde⁴.

SINT-MARTENS-LIERDE. Jan Gheylinc, een rijk en aanzienlijk burger uit Geraardsbergen en raadsheer van Lodewijk van Nevers, graaf van Vlaanderen, was van plan in 1328 een kartuis in zijn omgeving op te richten. Aanvankelijk dacht hij aan Schendelbeke, maar na een onderzoek van de plaats door de priors van Herne, Kiel en Valenciennes werd beslist het klooster te bouwen te Sint-Martens-Lierde, waar Jan Gheylinc ook eigendommen had. Lodewijk van Nevers keurde de stichting goed in 1329 en het jaar daarop werd ze ook erkend door de abt van de benedictijnenabdij te Doornik, die het patronaatsrecht op de parochiekerk van Sint-Martens-Lierde had. De eerste monniken waren afkomstig uit Sint-Omaars en Valenciennes, die dus reeds heel wat personeel geleverd hadden voor de nieuwe stichtingen in de Zuidelijke Nederlanden. Van heel in het begin kon de kartuis *Sint-Martens-Bos*, zoals de naam van dit nieuwe klooster luidde, rekenen op de steun van vele weldoeners, vooral uit de familie van de stichter⁵.

GENT. De kartuis *Koningsdal* gelegen op Rooigem, even buiten de stad, werd ook in 1328 opgericht. Misschien was een politieke reden hier de aanleiding: bij de Vrede van Arques in 1326 werd o.m. bepaald dat de Vlaamse steden als straf voor hun opstandigheid een nieuw kartuizerklooster moesten vestigen te Kortrijk. Toen dit niet gebeurde, heeft de stad Gent, die niet aan de opstand tegen Lodewijk van Nevers, graaf van

⁴ M. SOENEN, *Chartreuse de Zelem*, Monasticon Belge, VI. Province de Limbourg, Liège, 1976, p. 293-334.

⁵ J. DE GRAUWE, *Chartreux(!) du Bois-Saint-Martin à Lierde-Saint-Martin*, [Destelbergen, 1973] (pro manuscripto, te verschijnen in Monasticon Belge); V. GAUBLomme, *Persoonsnamen uit het rentenregister anno 1494 van de kartuize Sint Maartens Bos te Sint-Martens-Lierde*, Vlaamse Stam, 11, 1975, p. 243-250; M. NUYTENS, *Inventaris van het archief van de priorij van Sint-Maartens-Bos te Sint-Martens-Lierde*, Brussel, 1976 (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën. Rijksarchief te Ronse); C. DE BACKER, *Les apothicaires de la chartreuse flamande du Bois-Saint-Martin*, Cistercienser-Chronik, 87, 1980, p. 28-31.

Vlaanderen, had deelgenomen, deze opdracht graag aanvaard. Door haar trouw stond de stad Gent in een uitstekende positie tegenover de graaf, die in navolging van zijn suzerain, de Koning van Frankrijk, de kartuizers vaak heeft gesteund. Een eigenlijke stichtingsakte is onbekend, maar uit andere documenten blijkt dat Simon Willebaert, kanunnik der Onze-Lieve-Vrouwekerk te Brugge, de feitelijke stichter was en vrij vlug door talrijke weldoeners zoals Thomas van Vaernewijck, Salomon Borluut en Simon de Mirabello, rijke Gentenaers, werd bijgestaan. De eerste bewoners van het klooster waren drie monniken uit Brugge. Zeer spoedig kon deze kartuis in gunstige omstandigheden van start gaan door de aanwezigheid van voldoende geldmiddelen en een goede recrutering⁶.

ARNHEM. De juiste datum van de stichting van de kartuis *Monnikhuizen* bij Arnhem is niet bekend. Hoogstwaarschijnlijk is dit 1335 of heel even voordien. In ieder geval schonk in dat jaar graaf Reinoud II van Gelre geld en grond voor de kartuizers van Monnikhuizen. Maar de eigenlijke stichtingsbrief dateert pas van 1342 en de incorporatie in de orde van 1343. Reinoud schonk niet alleen een jaarlijkse rente van 500 pond, maar ook goederen in Nybroek. Kort daarop hadden de kartuizers veel moeilijkheden wegens de zware ruzie tussen Reinoud III en zijn jongere broer Eduard na de dood van hun vader. Het is pas na het einde van die strijd dat Monnikhuizen begint te bloeien. Zoals men mag veronderstellen, kwamen de eerste monniken uit Keulen en Koblenz, die, geografisch gezien, meer in aanmerking kwamen dan de Vlaamse huizen die toen reeds bestonden⁷.

GEERTRUIDENBERG. Het *Hollands Huis*, zoals het in de orde werd geheten, was de tweede stichting in de Noordelijke Nederlanden; zij gebeurde met de hulp van de Vlaamse kartuizers. Willem van Duivenvoorde, heer van Oosterhout, stelde talrijke goederen en veel geld ter beschikking van de orde voor deze stichting. Simon werd er de eerste prior en was vergezeld van monniken uit Keulen; toch waren er andere religieuzen meegekomen, zeer waarschijnlijk uit de (Frans-)Vlaamse conventen. In 1337 werd een overeenkomst getroffen met de pastoor van Raamsdonk, in wiens parochie de nieuwe nederzetting was gelegen. In 1338 gaf de bisschop van Luik zijn

⁶ J. DE GRAUWE, *Chartreuse de Notre-Dame du Val Royal à Gand*, [Destelbergen, 1973] (pro manuscripto, te verschijnen in *Monasticon Belge*).

⁷ C. DE BACKER, *La chartreuse de Monichusen (Arnhem) et sa bibliothèque*, Kartäusermystik und -mystiker. Dritter internationaler Kongress (Tüchelhausen vom 3. bis 6. September 1981) über die Kartäusergeschichte und -spiritualität, IV, Salzburg, 1982, p. 1-19 (*Analecta Cartusiana*, 55); ID., *De kartuize Monichusen bij Arnhem. Prosopografie samen met de regesten van de zopas ontdekte oorkondenschat*, *Historia et spiritualitas Cartusienensis. Colloquii quarti internationalis Acta*, Gandavi-Antverpiae-Brugis 16-19 Sept. 1982, ed. J. DE GRAUWE, Destelbergen, 1983, p. 69-155.

toestemming voor de stichting en, goed voorzien van goederen, kon deze kartuis zich rustig ontplooiën, vooral omdat zich nog heel wat nieuwe weldoeners meldden.

SINT-ANDRIES (nadien BRUGGE). De kartuizerinnen hebben steeds deelgenomen aan het leven der kartuizerorde. Er waren nooit veel monialenkloosters. Behalve in de streek van Dauphiné en Savoie was er één convent bij Béthune en vandaar werd het klooster *Sint-Anna-ter-Woestijne* gesticht in 1348. De chirurgijn Willem Scote en zijn vrouw waren de schenkers van de gronden bij Brugge. De abt van de Sint-Andriesabdij deed omstreeks diezelfde tijd ook een belangrijke gift en de graaf van Vlaanderen, Lodewijk van Male, gaf een belangrijke som geld. Van de eerste zusters, zes in getal, waren er vijf afkomstig uit Brugse families. Ze installeerden zich in augustus 1350 te Sint-Andries en werden gesteund door hun families en andere geïnteresseerde weldoeners. In 1362 werd het huis officieel opgenomen in de orde. De verdere 14de eeuw was een voorspoedige tijd voor dit convent, dat trouwens altijd bloeiend is geweest. Daar de monialen door de godsdienstoorlogen van de 16de eeuw geen rust meer vonden in Sint-Andries, besloten ze in 1580 zich in Brugge te vestigen⁸.

LUIK. In Luik werd het tweede kartuizerklooster van het prinsbisdom Luik gesticht. De schatrijke schepen Jean de Brabant staat aan de oorsprong van deze kartuis. Omdat hij kinderloos was, legateerde hij op 1 december 1353 al zijn goederen aan de benedictijnenabdij Saint-Jacques. Daar één voorwaarde van het legaat niet kon worden vervuld, besliste prinsbisschop Engelbert van der Mark dat dat de erfenis zou worden gebruikt om op de Mont-Cornillon een kartuis te bouwen, bepaaldelijk op een plaats die aan *Alle Apostelen* was toegewijd. Hier rustte sinds 1107 het stoffelijk overschot van keizer Hendrik IV; tot 1288 waren premonstratenzers verbonden aan dit heiligdom. De eerste monniken kwamen uit Parijs, Abbeville en Arnhem in 1360 te Luik aan. De prinsbisschop zorgde voor de nodige inkomsten uit het legaat van Jean de Brabant. Een kanunnik van Sint-Lambertus, Helmic de Moylant, deed omstreeks die tijd zeer waardevolle giften, die o.m. toelieten een goede bibliotheek in te richten. Op het einde van de

⁸ J. DE GRAUWE, *Chartreuse de Sainte-Anne-en-Désert*, Monasticon Belge, III. Province de Flandre Occidentale, 4, Liège, 1978, p. 1263-1287; L. VAN ACKER, *De Brugse chartreusinnen tussen twee suppressies (1783-1796)*, Biekorf, 79, 1979, p. 225-227; J. DE GRAUWE, *Les moniales flamandes de la chartreuse de Sainte-Anne-au-Désert*, Cistercienser-Chronik, 87, 1980, p. 31-35; ID., *La vie religieuse des moniales du Nord à travers leur histoire*, Kartäusermystik und -Mystiker. Dritter internationaler Kongress ..., III, p. 186-192; J.-P. ESTHER, *Spijs en drank in het Brugse kartuizerinnenklooster in de zeventiende en achttiende eeuw*, Van middeleeuwen tot heden. Bladeren door Brugse kunst en geschiedenis, (Brugge), 1983, p. 120-126.

eeuw begunstigde Cathérine de Flémalle, vrouw van de burgemeester, de kartuizers met een grote schenking; hierdoor werd het mogelijk het convent verder uit te bouwen en beter in te richten⁹.

ROERMOND. De plannen om een kartuis op te richten te Roermond dateerden reeds van 1368. Vanuit Keulen werd Johannes van Breda naar Roermond gezonden om er de stichting voor te bereiden, maar het jaar daarop reeds werd hij naar Keulen teruggeroepen. Hij werd vervangen door Jacob Hottman, maar wegens politieke verwickelingen geraakte de nieuwe stichting niet van de grond. Hendrik Egher van Kalkar kon in 1376 dan eindelijk de twijfels van de stichters overwinnen. In de stichtingsbrief van 25 juli 1376 verklaarden Werner van Swalmen die op de plaats van de toekomstige kartuis de *Bethlehem*-kapel had opgericht, zijn echtgenote en zijn broer Robinus, kanunnik van Sint-Servaas te Maastricht, dat zij de bouw van het klooster zouden voltooien en de stichting voldoende begiftigen om een prior en twaalf monniken toe te laten er te leven. Onder Jan van Weert (1380-1382) werd het huis in de orde geïncorporeerd. De eerste monniken kwamen uit Keulen. De beginjaren waren zeer rumoerig, want in 1387 en 1398 werd Roermond belegerd. Hoe het hierbij de kartuizers verging, is niet geweten. Pas in de 15de eeuw ging het huis een periode van materiële welstand tegemoet¹⁰.

CHERCQ. De kartuis van de *Sint-Andreasberg* te Chercq bij Doornik heeft nooit behoord tot de Dietse provincie, behalve van 1779 tot 1783. De stichter was Christian de Ghistelles, priester van Doornik. Hij deed een beroep op de monniken van Valenciennes in 1376. Jean de Werchin, medeweldoener, besprak zijn plannen met Franco du Bois, profes van de Grande Chartreuse en toen prior van Brugge, zodat de eerste monniken uit Valenciennes en Brugge kwamen. In april 1377 werd de stichting goedgekeurd door koning Karel V van Frankrijk. Op 15 mei volgde de officiële goedkeuring door het kapittel van Doornik. De bisschop van Doornik, Philippe d'Arbois, bekostigde de bouw van de kerk. Talrijke andere weldoeners deden schenkingen, zodat op het einde van de 14de eeuw het klooster zeer goed van goederen en geld was voorzien¹¹.

⁹ J. STIENNON, *La chartreuse de Liège dans la vie de la Cité*. Neuf cents ans de vie autour de Saint-Remacle-au-Pont. Exposition d'art et d'histoire (Eglise Saint-Remacle à Liège, février 1979), Liège, 1979, p. 53-60; K. SEYNAVE, *De kartuis van Alle Apostelen te Luik (1357-1520)*. Een historische en prosopografische studie, 3 dln., Leuven, 1981 (licentiaatsverhandeling in machineschrift).

¹⁰ CH. GRIMBERGEN-HANSON, *Het kartuizerklooster te Roermond*, Nijmegen, 1977 (doctoraalscriptie in machineschrift).

¹¹ P. BOLLE, *Nouvelles sources pour servir à l'histoire du couvent des chartreux de Chercq*. Mémoires de la Société royale d'histoire et d'archéologie de Tournai, 3, 1982, p. 5-12.

UTRECHT. De kartuis *Nieuwlicht* werd in 1391 opgericht door Zweder van Gaasbeek, heer van Putten, die landerijen in Zuid-Holland schonk. Deze zijn steeds de economische basis van het klooster gebleven. De Utrechter Tideman Graeuwert, profes van Geertruidenberg en toen prior van Brugge, werd de eerste prior van het nieuwe convent. Als prior van Brugge zal hij hoogstwaarschijnlijk de eerste monniken vandaar hebben meegebracht. Het klooster werd geïncorporeerd in 1395. In het begin van de 15de eeuw waren er zodanige financiële problemen, dat enkele monniken naar andere kartuizen werden gezonden. Maar vanaf 1435 kon Utrecht, dat toen reeds 16 monniken telde, volop tot bloei komen.

AMSTERDAM. Hertog Albrecht van Beyeren mag worden aangezien als de stichter van het klooster, want zijn naam komt voor op de oudste schenkingsakte (27 september 1392). Bij de goedkeuring van de stichting van dit huis door het generaal kapittel van 1393 werden echter „belangrijke burgers en raadsleden” van Amsterdam als initiatiefnemers vermeld en Albrecht werd er de belangrijkste weldoener geheten. Sinds 1380 was de orde in twee gesplitst ten gevolge van het Westers Schisma. De Romegezinden hadden hun moederklooster in Seitz; de aanhangers van Avignon behielden de Grande Chartreuse als hun moederklooster. Amsterdam werd opgericht vanuit het eerstgenoemde. De eerste monniken kwamen vooral uit Arnhem. Als prior van Keulen en visitator van de provincia Alemaniae Inferioris werd Hendrik Egger van Kalkar belast met het nazicht van de nieuwe stichting. Daar aan alle voorwaarden was voldaan, kon in 1398 het huis in de orde worden geïncorporeerd. Van bij het begin mocht *Sint-Andries-ter-Zaliger-Haven*, zoals het convent werd geheten, rekenen op de steun van talrijke weldoeners.

NOORDGOUWE. Het duurde meer dan 40 jaar eer een nieuwe vestiging plaatsvond, nl. de kartuis *Sionsberg* bij Zierikzee. Op 7 maart 1434 schonk Jan Lievensz. belangrijke goederen te Noordgouwe voor de stichting van dit huis. Het jaar voordien reeds had het generaal kapittel aan de prior van Kiel, Dirk Teerlinck, opdracht gegeven na te gaan of dit huis kon worden opgericht. De eerste bewoners kwamen dan ook uit de huizen van Vlaanderen, vermoedelijk vooral uit Kiel. De bouw ging erg traag vooruit, want in 1448 wordt gezegd dat men nog volop aan het werk is. Toch zijn er talrijke weldoeners te vermelden, die het nodige doen om de materiële inrichting te verbeteren. Maar ook op geestelijk gebied is er omstreeks die tijd een grote bloei te constateren, zodat deze kartuis werkelijk een goede start kende in het midden der 15de eeuw.

SCHEUT (nadien BRUSSEL). Op deze plaats in Anderlecht waar later het kartuizerklooster zou verrijzen, bestond een klein bedevaartsoord rond

UTRECHT. De kartuis *Nieuwlicht* werd in 1391 opgericht door Zweder van Gaasbeek, heer van Putten, die landerijen in Zuid-Holland schonk. Deze zijn steeds de economische basis van het klooster gebleven. De Utrechter Tideman Graeuwert, profes van Geertruidenberg en toen prior van Brugge, werd de eerste prior van het nieuwe convent. Als prior van Brugge zal hij hoogstwaarschijnlijk de eerste monniken vandaar hebben meegebracht. Het klooster werd geïncorporeerd in 1395. In het begin van de 15de eeuw waren er zodanige financiële problemen, dat enkele monniken naar andere kartuizen werden gezonden. Maar vanaf 1435 kon Utrecht, dat toen reeds 16 monniken telde, volop tot bloei komen.

AMSTERDAM. Hertog Albrecht van Beyeren mag worden aangezien als de stichter van het klooster, want zijn naam komt voor op de oudste schenkingsakte (27 september 1392). Bij de goedkeuring van de stichting van dit huis door het generaal kapittel van 1393 werden echter „belangrijke burgers en raadsleden” van Amsterdam als initiatiefnemers vermeld en Albrecht werd er de belangrijkste weldoener geheten. Sinds 1380 was de orde in twee gesplitst ten gevolge van het Westers Schisma. De Romegezinden hadden hun moederklooster in Seitz; de aanhangers van Avignon behielden de Grande Chartreuse als hun moederklooster. Amsterdam werd opgericht vanuit het eerstgenoemde. De eerste monniken kwamen vooral uit Arnhem. Als prior van Keulen en visitator van de provincia Alemaniae Inferioris werd Hendrik Egher van Kalkar belast met het nazicht van de nieuwe stichting. Daar aan alle voorwaarden was voldaan, kon in 1398 het huis in de orde worden geïncorporeerd. Van bij het begin mocht *Sint-Andries-ter-Zaliger-Haven*, zoals het convent werd geheten, rekenen op de steun van talrijke weldoeners.

NOORDGOUWE. Het duurde meer dan 40 jaar eer een nieuwe vestiging plaatsvond, nl. de kartuis *Sionsberg* bij Zierikzee. Op 7 maart 1434 schonk Jan Lievensz. belangrijke goederen te Noordgouwe voor de stichting van dit huis. Het jaar voordien reeds had het generaal kapittel aan de prior van Kiel, Dirk Teerlinck, opdracht gegeven na te gaan of dit huis kon worden opgericht. De eerste bewoners kwamen dan ook uit de huizen van Vlaanderen, vermoedelijk vooral uit Kiel. De bouw ging erg traag vooruit, want in 1448 wordt gezegd dat men nog volop aan het werk is. Toch zijn er talrijke weldoeners te vermelden, die het nodige doen om de materiële inrichting te verbeteren. Maar ook op geestelijk gebied is er omstreeks die tijd een grote bloei te constateren, zodat deze kartuis werkelijk een goede start kende in het midden der 15de eeuw.

SCHEUT (nadien BRUSSEL). Op deze plaats in Anderlecht waar later het kartuizerklooster zou verrijzen, bestond een klein bedevaartsoord rond

een Onze-Lieve-Vrouwebeeldje. Er zouden mirakelen hebben plaatsgehad; maar de echtheid ervan werd in twijfel getrokken, zodat de bedevaartskapel, toegewijd aan *Onze-Lieve-Vrouw-van Gratie*, niet mocht worden ingewijd in 1454. Omstreeks diezelfde tijd ontstond de idee om bij die kapel een klooster op te richten. Een groep vooraanstaande burgers van Brussel, tot wie de stadssecretaris Adriaan Dullaert hoorde, suggereerde de kartuizers te vragen. Op 21 mei 1454 werd door het generaal kapittel beslist de priors van Herne, Gent en Kiel te verzoeken zich ter plaatse te vergewissen van de stichtingsmogelijkheden. Dank zij de hulp van verschillende weldoeners, o.m. Adriaan Dullaert, kon worden begonnen met de bouw van het nieuwe klooster. Toch moest de stad Brussel vlug financieel helpen. De eerste monniken kwamen uit Herne, Kiel, Luik, Zelem, Sint-Martens-Bos en Brugge. Na de eigenlijke stichtingsakte van 14 oktober 1456 kwam het convent pas goed van de grond. De verdere 15de eeuw en de eerste helft van de 16de eeuw was het klooster zeer bloeiend. Nochtans moesten de monniken, door de ongunstige religieuze situatie gedwongen, zich uit veiligheidsoverwegingen in 1588 binnen de muren van Brussel terugtrekken¹².

VUGHT. Het stichtingsplan van dit klooster zou in 1465 spontaan zijn gegroeid. Twee kanunniken van Sint-Jan te 's-Hertogenbosch, Ludolf van den Water en Maarten van Someren, hadden contact genomen met de beroemde Dionysius de Kartuizer, kloosterling te Roermond. Zij vatten het plan op te stichten, maar er waren te weinig materiële middelen ter beschikking. Toch begon men de bouw in Olland, een deel van Sint-Oedenrode; maar de eerste bewoners, drie monniken uit Roermond en twee donaten, stelden vlug vast dat de plaats waar er veel passage was, allerm minst voldeed. Ze verplaatsten zich naar Eikendonk, maar ook daar was de vestiging uiterst ongeschikt wegens het moerassige waterland. In het

¹² R. POTTIE, *Architectuur in dienst van een levenswijze: de kartuis van Scheut bij Brussel*, 2 dln., Gent, 1977 (licentiaatsverhandeling in machineschrift); M. DE WAHA, *Aux origines de la chartreuse de Scheut, pèlerinage „populaire” et monastère „patricien”*, Annales de la Société royale d'archéologie de Bruxelles, 55, 1978, p. 3-26; M. SOENEN, *Les manuscrits liturgiques de Scheut d'après une liste de 1551*, Archief- en Bibliotheekwezen in België, 49, 1978, p. 488-503; M. DE WAHA, *Reliure et politique à Bruxelles au 15e siècle. A propos des reliures de la chartreuse de Scheut* Le livre et l'estampe, 25, 1979, p. 107-159; M. SOENEN, *Een onuitgegeven bericht over het lot van een werk van Van der Weyden gemaakt voor een Brussels klooster, de „Calvarie” van het kartuizerklooster van Scheut*, Rogier van der Weyden - Rogier de le Pasture: officiële schilder van de stad Brussel, portretschilder aan het Hof van Bourgondië. Tentoonstelling georganiseerd in het kader van het millennium van Brussel van 6 oktober tot 18 november 1979 in het Stedelijk Museum Broodhuis van Brussel, Brussel, 1979, p. 126-128; A. PIL, *Die Historiographie der Kartause zu Scheut (später in Brüßel)*, 15. bis 18. Jahrhundert, Cistercienser-Chronik, 87, 1980, p. 5; W.M. GRAUWEN, *De kartuizers van Scheut en de borduurkunst*, Eigen Schoon en De Brabander, 64, 1981, p. 418-419.

voorjaar van 1472 schonk Aleyt Pieck, de vrouw van ridder Arnold van Herlaer, in de nabijheid van Vught een aantrekkelijk goed, waarop zich ook een onbewoond zusterklooster bevond. Ze schonk een grote geldsom om dit domein uit te bouwen tot een kartuis en zo kon de nieuwe stichting, *Sint-Sophia van Constantinopel* geheten, geïncorporeerd worden in de orde (mei 1472). Verschillende weldoeners deden nog andere belangrijke giften, die bijdroegen tot de materiële organisatie van het convent. Ook op geestelijk gebied kondigde zich een grote bloei aan en vijftig jaar later waren er zestien monniken, en elf conversen en donaten aanwezig.

DELFT. De grote weldoener van het klooster *Sint-Bartholomeus in Jeruzalem* was Frank van Borselen, graaf van Oostervant, de laatste gemaal van Jacoba van Beieren. Dank zij zijn giften in 1469 kon beroep worden gedaan op de initiatores. Vier monniken uit Herne, Gent en Brussel begonnen onmiddellijk aan de bouw van het nieuwe convent dat in 1471 reeds werd geïncorporeerd. De eerste prior, Simon van der Schueren, die een profes van Gent was, had dan reeds blijk gegeven van zijn inzicht en zijn krachtig beleid¹³.

KAMPEN. Dit klooster, dat het meest noordwaarts lag van de Dietse kartuizerprovincie, werd gesticht met medewerking van een monnik uit Gent en twee kloosterlingen uit Utrecht. In 1477 was er reeds sprake van de oprichting van een kartuis in de omgeving van deze Hanzestad, maar het duurde toch tot in 1485 eer dit nieuwe huis een aanvang kon nemen. Bijna tien jaar later, nl. in 1494, werd de kartuis *Zonneberg* geïncorporeerd in de orde. Wie de eigenlijke stichters waren is vooralsnog onbekend. Er zijn zeer weinig archivalia gevonden. Een groep vorsers heeft zich onlangs ingezet om opgravingen en verder onderzoek te verrichten. Dit huis heeft nooit gebloeid, vermoedelijk omdat het met te karige middelen was begonnen en omdat er eigenlijk geen nood meer was aan een nieuwe stichting. Reeds in 1515, nauwelijks een kwart eeuw na de stichting, was er al sprake van een opheffing.

LEUVEN. Het klooster van de *H. Maria Magdalena-onder-het-Kruis* was de eerste stadskartuis in de Nederlanden; het had vandaar alle eigenaardigheden van zijn vestigingsoord. De plaats waar de stichting geschiedde, lag weliswaar tamelijk afgelegen. De belangrijkste stichter was Woutier Henry, alias Waterlet, kapelaan van Karel de Stoute en vriend van de kartuis van Scheut. Hij kocht in 1486 een domein voor de kartuizers. Slechts in 1489

¹³ J. P. GUMBERT, *Eine merkwürdige Kartäuserhandschrift aus Delft*, Cistercienser-Chronik, 87, 1980, p. 10.

gaf de stad Leuven haar toestemming tot de stichting op aandringen van Margareta van York, de weduwe van Karel de Stoute. Er waren nog enkele moeilijkheden met de Sint-Jacobsparochie, zodat de eerste monniken pas einde 1491 aankwamen; het waren professi van Gent en van Kiel. De talrijke weldoeners waren vooral afkomstig uit de hogere kringen van de stad Leuven, zodat de kartuis van in het begin welvarend was. In 1502 waren er reeds acht religieuzen en in 1504 werd het huis in de orde opgenomen. In het begin was de geest zeer goed, maar volgens de visitatierapporten in 1515 liet die reeds te wensen over. Aan deze geestelijke achteruitgang kwam pas in 1550 een einde.

NIEUWPOORT. In feite hoort dit klooster niet tot de geschiedenis van de orde in de Nederlanden, omdat het hier gaat om een Engels klooster, met name *Sheen Anglorum*. Bij de vervolging der katholieken in England, vluchtte een groep Engelse kartuizers definitief uit England in 1559 naar Vlaanderen. Na een verblijf bij de Brugse kartuizers, vormde deze Engelse gemeenschap een autonoom klooster in 1569 gevestigd binnen Brugge. Na allerlei wederwaardigheden, omwegen en avonturen kwamen ze via Noord-Frankrijk en Namen bij hun medebroeders te Leuven aan. Kort daarop moesten ze weer uitwijken, eerst naar Antwerpen en dan in 1591 naar Mechelen. In 1626 ten slotte trokken ze naar Nieuwpoort, waar ze konden verblijven tot aan de opheffing in 1783. Herhaaldelijk verbleven in dat huis ook Vlaamse monniken, die er meestal een bepaalde beleidsfunctie uitoefenden. Ook vertoefden vaak Engelse monniken in Vlaamse huizen¹⁴.

ANTWERPEN. Hoewel dit huis, opgericht in 1625, steeds werd beschouwd als de voortzetting van de kartuis *Sint-Sophia van Constantinopel* bij 's-Hertogenbosch, menen we toch dat het om een autonome, nieuwe stichting gaat (cat. 7). Het is de laatste stichting in onze gewesten en de enige uit de 17de eeuw. De eigenlijke stichter is onbekend. In het obituarium van het klooster worden verschillende weldoeners vermeld. Ridder Pieter Daems, Antwerps senator en heer van Dion en Noirmont, als belangrijkste, kan wel worden aangezien als de stichter. De eerste twee monniken kwamen resp. uit Lier en uit 's-Hertogenbosch. Het huis werd in hetzelfde jaar van zijn oprichting in de orde geïncorporeerd. De materiële uitrusting was behoorlijk om te starten.

Het einde van de kartuizerorde in de Lage Landen kwam in het Noorden vroeger dan in het Zuiden. In de Noordelijke Nederlanden verdwenen de kartuizen tussen 1572-1585 onder de kracht van de protestantisering.

¹⁴ J. DE GRAUWE, *Chartreuse de Sheen Anglorum à Nieuport*, Monasticon Belge, III. Province de Flandre Occidentale, 4, Liège, 1978, p. 1231-1262.

Nochthans maakten twee kartuizerkloosters hierop een uitzondering. De kartuizers bij 's Hertogenbosch konden zich elders in de stad tot 1623 handhaven; nadien verhuisden ze naar het refugehuis van hun Lierse (ex-Kielse) confraters te Antwerpen, waar ze met dezen in 1625 tot een nieuwe stichting zijn gekomen. Het Roermondse kartuizerklooster was, ondanks de gruwelmoorden die op zijn bewoners in 1572 door de hervormingsgezinden werden gepleegd, overeind gebleven. Daar de stad Roermond, die van 1637 tot 1814 met enige uitzondering politiek onder het Zuiden ressorteerde, op het ogenblik van de opheffing der onnutte contemplatieve orden door Jozef II in 1783 onder Oostenrijks bewind viel, onderging de kartuis aldaar hetzelfde lot als haar zusterinstellingen in de Oostenrijkse Nederlanden. Het kartuizerklooster te Zelem en vanzelfsprekend dat te Luik behoorden evenwel tot het prinsbisdom Luik; hier werden pas in 1796 na de Franse annexatie van onze gewesten de religieuze instellingen opgeheven. Onder de in 1783 afgeschafte kartuizen waren er enkele, zoals de conventen te Herne, Brugge (Sint-Anna-ter-Woestijne), Gent, Brussel (oud-Scheut) en Antwerpen (Sint-Sophia), die in 1790 na de dood van de Oostenrijkse keizer een poging tot herstel waagden; maar zij mislukten uiteindelijk in hun opzet onder de Franse heerschappij in 1794/96.

* *
* *
* *

Vermelden we tot besluit dat in de 20ste eeuw drie kartuizerkloosters in onze gewesten hebben bestaan.

BURDINNE. De 33 kloosterzusters van Notre-Dame du Gard, die in oktober 1906 uit Picquigny waren verdreven, kwamen zich in het kasteel van Burdinne vestigen. Ze verbleven er tot in 1928. Dan konden ze terugkeren naar Frankrijk, waar ze het nieuwe huis van Nonenque betrokken.

ZEPPEREN. Het zeer kortstondige verblijf van een kartuizergroep in Zepperen was maar een doorgangsstadium. Het waren de monniken van Glandier die zich in het kasteel vestigden, dat eertijds het moederklooster der bogaarden was geweest. De eersten kwamen aan eind september 1901 en de laatsten vertrokken in juni 1905. Er waren 24 monniken, 11 conversen en 5 donaten.

DOORNIK. Gedurende een korte periode heeft daar de drukkerij van de orde gewerkt. Dom Dosithée Baudechon bracht zijn werkvolk en materieel over uit de kartuis van Montreuil eind september 1901. Ze bleven er met een heel kleine groep (één of twee koormonniken en enkele broeders) tot in oktober 1913. Dan vertrokken ze naar Parkminster.

C.DE BACKER & J. DE GRAUWE